

Marko Lempinen, Jussi Niemi

***ELU OLI
LAIF
MATTI
NYKÄNEN***

Soome keelest tõlkinud Rain Kooli ja Piret Kooli

Originaali tiitel:
Marko Lempinen ja Jussi Niemi
Elämä oli laiffii – Matti Nykänen 1963–2019
Otava, Helsingi 2020

Toimetanud Lea Arme ja Tauno Vahter
Kujundanud Villu Koskaru

© Marko Lempinen ja Jussi Niemi 2020
Tõlge eesti keelde © Rain Kooli, Piret Kooli ja Tänapäev 2020

Trükitud OÜ Greif trükikojas
ISBN 978-9949-85-940-5

www.tnp.ee

Sisukord

Sissejuhatuseks	7
Eessõna: Kaunis meel	9
1. peatükk: Enne	17
2. peatükk: Lärm	28
3. peatükk: Joovastus	49
4. peatükk: Geenius	59
5. peatükk: Raev	78
6. peatükk: Surematu	112
7. peatükk: Surelik	125
8. peatükk: Sõltuvus	142
9. peatükk: Lavaralli	162
10. peatükk: Torukotid	182
11. peatükk: Paljaks kooritud	205
12. peatükk: Tsirkus	220
13. peatükk: Puurilind	261
14. peatükk: Arm	298
15. peatükk: Ohe	328
16. peatükk: Lahkumine	367
Jussi Niemi järelsõna	372
Tänuõnad	379
Raamatu jaoks on intervjueritud	380

Sissejuhatuseks

Miks kirjutada raamat Matti Nykänenist, kellest oli juba enne tema surma valminud kaks elulooraamatut? Kas suusahüppelegendi kohta pole siis tõesti ära räägitud kõik, mis vähegi võimalik – hoolimata sellest, et viimase raamatu ilmumisest on kulunud juba enam kui 15 aastat?

Need küsimused tekivad ilmselt paljudel, kes käesoleva raamatu avavad. Autoritena valisime Jussi Niemiga aga hoopis vastupidise lähenemise: otse loomulikult peaks Mattist just nüüd elulooraamatu kirjutama! Otsustasime rõhutatult seada raamatu keskmesse Matti karakteri, rääkimaks loo, kus inimene oma meelemaastikega on esikohal ning alles siis järgnevad teod ja tagajärjed. Matti erakordses elus on nimelt väga palju mõõtmeid, mille mõistmine võib aidata erinevates elufaasides olevaid inimesi.

Mina tutvusin Mattiga ajakirjanikuna 2010. aastate alguses. Peatselt saime sõpradeks. Kirjutasin „Masast” järgnenud aastate jooksul lugematu hulga artikleid, kuid meie telefonivestlused käsitlesid tavaliselt hoopis muid teemasid – kõike, mida omamehelik jutuajamine hõlmata võib. Nende vestluste käigus kerkis paaril korral esile ka Matti eluloo kirjutamine. Ta ise ütles, et igatseb sellist teost, mis kataks kogu ta elu oma värvikirevuses. Mattil oli plaan veel paljuski oma kaalukas sõna sekka öelda.

Kui Otava pärast Matti kahetsusväärset surma pakkus mulle võimalust raamat käsile võtta, pidasin seda isegi oma kohustuseks. Võimalus tunda spordilegendi nii hästi oli minu privileeg ja ma janunesin selle järele, et saaksin enda arvamust Mattist maailmaga jagada.

Ent kuna projekt oli algusest peale suur väljakutse, otsustasin kaasata sellesse inimese, kes tundis Mattit veel paremini kui mina:

muusik Jussi Niemi. Jussi jälgis Matti elu n-ö esireast peaaegu 30 aastat. Jussi oli Matti jaoks hea sõber, aga ka oluline tööandja ning nägi palju sellist, millest keegi pole varem kuulnud. Ta oli selle raamatu valmimisel asendamatu tugi.

Käesolev raamat põhineb lisaks meie enda kogemustele ja teadmistele Mattist ka enam kui sajalt intervjuul ning lugematutel arhiivimaterjalidel. Peale selle tegime mõlemad hulganisti taustaintervjuusid. Nimekirja intervjuueeritud inimestest leiate raamatu lõpust. Suurem osa Mattit tundnud inimestest nõustus intervjuuga, vaid käputäis keeldus eri põhjustel. Intervjuueeritavate hulgas oli Matti lähedasi, sugulasi, sõpru, naisi, konkurente, treenereid ning muusikutest semusid; psühholooge ja teiste valdkondade spetsialiste, sportlasi ja arvamusiidreid.

Kui intervjuud olid tehtud, leppisime Jussiga kokku, milliseks raamat kujuneb. Minu ülesanne oli kirja panna lugu ise. Stiililistel põhjustel otsustasin teatud kohti dialoogi abil dramatiseerida. Raamatus on jutuajamised esitatud sellistena, nagu meenutajad neid mäletavad. Dialoogide õigsust – nagu ka ülejäänud sisu – oleme püüdnud kontrollida erinevatest allikatest ka juhul, kui esmane allikas on esile toodud.

Absoluutse tõe avaldamine Matti Nykäneni kohta on raske, kui mitte võimatu. Meie seast lahkunud uljaspeast on liikvel nii palju erinevaid lugusid, et oli raske otsustada, millised neist raamatusse valida. Otsustasin üsna varakult, et ma austan Matti pärandit kõige paremini, rääkides asjadest nii, nagu need aset leidsid – sündmusi vähimalgi määral ilustamata, aga samas suusahüppeikooni austades. Jussi jagas minu arvamust täielikult.

Kui valesid piisavalt palju korrata, muutub tõde üha hägusemaks. Matti puhul on läinud pigem nii, et tõeliste juhtumuste ohtur on muutunud keeruliseks valede tuvastamise. Kuid iga vale kasvatab võlga tõe ees. Seda võlga maksame me nüüd tagasi.

Head lugemist soovides
Marko Lempinen & Jussi Niemi

Eessõna: Kaunis meel

Vieno Nykänen vastas telefonile rõõmust pakatades. Ta hää oli sõbralik ning innukas, nagu tavaliselt. Sel sekundil tardusid kõik mu mõtted. Sain aru, et ta ei teadnud veel.

Korruga tundsin, nagu oleksin tegelikkusest irdunud. Tagantjärele arvan, et tegemist oli šokiga. Ma poleks iial uskunud, et leian end sellisest olukorrast. Isegi siis mitte, kui ma telefonikontaktide hulgast õiget numbrit otsisin.

Surnud inimese lähedastele – nüüd siis veel emale, kelle lein on kindlasti määratu ja trööstitu! – helistamine kuulus mu tööülesannete hulka. Hetked, mil pidin ajakirjanikuna surmateate kontrollimiseks helistama mõne avaliku elu tegelase omastele, olid alati ebamugavad. Kuid seekord tundus ülesanne tavalisest raskem: ma ju olin teda tundnud.

Pidin enne kõnet mõnda aega rahustavalt sisse ja välja hingama. Ma olin pinges, isegi natuke hirmul. Kujutlesin, et teisel pool vastab telefonile nutune, endast väljas olev ema. Kuidas ma talle oma küsimusega läheneksin?

Kui ma kuulsin Vieno häälest, et ta polnudki murest murtud, jäi mul hing kinni. Mõistsin, et minust on täiesti ootamatult ning ilma igasuguse ettevalmistuseta saanud leinateate vahendaja, ning ma ei teadnud korruga, mida öelda. Surmauudisega alguse saanud paanika kasvas.

Oli 2019. aasta 4. veebruar, esmaspäeva hommik, kell näitas 8.20. Hetk tagasi oli ajakiri 7 päivää paisanud internetiavarustesse pommuudise: Matti Ensio Nykänen on surnud. Kõigi aegade parim

suusahüppaja maailmas. Üks tuntumatest soomlastest, üks Soome ajaloo legendaarsematest sporditähtedest. Minu sõber.

Olin just duši alt tulnud ning korraga tundusid mu märjad juuksed kaaluvat mitu tonni. Aeg peatus. Teadsin, et selle uudise peale peatub varsti ka pool Soomet. Samas mõistsin, et pean leinaga silmitsi seisma kahes rollis: ühest küljest Matti sõbrana ja teisalt ajakirjanikuna.

Ma olin juba püüdnud kätte saada nii Matti abikaasat kui ka õde, aga kumbki polnud vastanud. Valisin siis järgmisena Vieno. Olime aastate vältel paar korda kohtunud ning Mattiga seoses mõned korrad ka teineteisele helistanud. Minu hinnangul oli meil usalduslik suhe. Nüüd aga tundus olukord lootusetu.

Otsisin korraks veel konarlikult sõnu, kuni sain Vienolt väriseva häälega küsitud, kas ta oli Seiska* uudisest juba kuulnud. Teadsin vastust juba ette. Aimasin ka seda, kuidas Jyväskylä elav vanaproua reageerib. Nii juhtuski: ta oleks peaaegu kokku kukkunud.

„Ei, ei ... Pole võimalik! Matti ei saa surnud olla,” vaidles kohkunud Vieno mulle vastu.

„Alles reedel ütles ta ju, et tuleb koos (abikaasa) Piaga kolmapäeval mu 90. sünnipäevale. Kui õudne,” jätkas ta väriseva häälega.

Ega ma ise ka seda uudist esimese hooga uskuda tahtnud. Matti „surma” kohta oli toimetustesse varemgi vihjeid tulnud. Peale selle oli ta meie telefonivestlustes tihti purjus peaga ähvardanud end ise ära tappa. Need tema joomakõned läksid mul peamiselt ühest kõrvast sisse ja teisest välja. Samas sain hästi aru, et tegelikult tappis Matti end kogu aeg. Tõsi, hoopis teistmoodi kui ähvardas.

Õnneks leidsin lohutavaid sõnu, mis ei lasknud Vienol kõne- ja tegutsemisvõimetuks muutuda. Ma soovitasin õnnetul emal otsemaid Piiale helistada ning andsin talle numbri. Seejärel püüdsin kogu hingest Vienot vastupidamisele kannustada. Avaldasin kaastunnet ja ütlesin head aega.

---

* Ajakirja 7 päivää hüüdnimi Soomes.

Kui kõne lõpuks läbi oli, polnud enam võimalik pead liiva alla peita. Mu meel tundus olevat sattunud kuhugi kaugemale, eemale kõigest olevast. Kõrvus mängis „Maan korvessa”, lugu, mille Jussi Niemi ja Vexi Salmi oli meisterdanud Matti kolmandale LP-le. Matti laulab seal koos Jussiga: „*/-/ lapsosen tie / eikä eksynyt tiedä / minne se vie.*” (*/-/ lapsukese tee / ei eksinu tea / kuhu viib see.*) Tõesti, Matti ei teadnud.

Nii palju lohutavat selles kõiges oli, et Mattil polnud enam vaja oma saatuse eest pakku joosta. Teda aastakümneid vaevanud painajalik põgenemine tegelikkuse eest oli viimaks ometi lõppenud.

Osa Mattist jäi siiski elama – legend. See elab moel, mida Soome taolises väikeses riigis äärmiselt harva kohata võib. Samal ajal tõusis eesriie ka milleltki, mida oli aastaid oodatud: tõelt Matti kohta. Selle tagant avanes tema ehe ja tõeline hingemaastik, millest seni olid osa saanud vaid vähesed. Matti elades olid kõik ülejäänud näinud tõe rohkem või vähem läbi kardinade – heas või halvas –, sest Matti ei tahtnud oma tõelisi probleeme rambivalgusesse tuua ning tema lähedased julgesid neid kardinaid vaid pisut paotada. Tema surm pakkus aga võimaluse kulisside langemiseks.

Usun, et kulisside langemist soovis ka Matti ise salamisi juba aastaid. Võib-olla oleks see olnud ainuke võimalus teda enneaegselt surmast päästa.

Ainuüksi Matti surmale järgnenud esimene nädal tõestas, et neljakordne olümpiavõitja on liuelnud pöördumatult soomlaste südamesse. Tundus, et teda on jäänud meenutama suur osa Soomest. Lein puudutas meid ning vallandas keelepaelad.

55-aastasena surnud Matti ei meeldinud loomulikult kõigile, kuid lugematutele inimestele oli ta ikkagi eelkõige kangelane, erandlik nähtus. Matti 1970. aastatel alanud ning 1992. aastal lõppenud karjäär oli nagu oma aja Soome miniatuur. Tema pikimad hüpped avasid suure pildi. 1970. aastatel sööstis Soome laskumisasendisse kägardunult julgelt tundmatusse. Seejärel paiskus kogu maa 1980. aastatel enneolematu jõu ja stiilse lennukaarega tõusuteele ... kuni

kirg vaibus 1990. aastate alguses ning hoog peatus masus nagu ära-
vajunud hüpe. Suusahüpetesse saabus V-stiil ning Soomes hüüti
V-ga algavaid vandesõnu. Kes majandussurutise, kes Matti karjääri
lõppemise pärast.

Matti populaarsus põhines tema domineerimisel spordi-
alal, kus ühe täiusliku hüppe poole püüdlemine vastab paljude
inimeste kujutelmale elust: lennata kogu aeg kaalutult õhus.
Suusahüppespetsialistide sõnul oli Matti oma parimatel päevadel
nii ülekaalukas, et jõudis ka oma kõige kehvematel päevadel maa-
ilma karikavõistluste etappidel kuue parema hulka. Tavaliselt jõudis
ta vähemalt pjedestaalile ning kui ta oli oma parimas vormis, ei saa-
nud talle vastu mitte keegi.

Suusahüpped on oma olemuselt „kaunis mõttetus” ning – nagu
kirjanik Tuomas Kyrö oma 2009. aastal ajakirjas Veikkaaja ilmunud
kolumnis tõdes – selle tõestamiseks pole vaja muud kui üks sõna: tele-
mark. Sellest võrsuvad suusahüpete vaim, identiteet ja traditsioonid.
Kui soomlane teeb keset suve bussipeatuses pulli pärast telemarki,
näeb ta peatselt enda ümber mõistvalt noogutavaid nägusid, kellest
igäihel on oma lugu rääkida. Veel kord Kyrö tsiteerides: Matti maan-
dus ka õiges asendis, aga ainult sellepärast, et see oli terviku seis-
kohalt kasulik. Kui kahel kõrvuti jalal maandumine poleks punkte
maksma läinud, oleks Matti hüpanud otse sponsori õlletelgini.

Soomes on müütilisus tihtipeale lõimunud üksindusega, sest
üksindus on soomluse oluline osa. Nii on olnud ammustest aega-
dest, „Kalevalast” ning selle tuntud tegelaskujust Väinämöisest
peale. Kui keegi saadab, kiiver peas, selles omamoodi koopameeste
kultuuris korda üksildase mehe teo, hinnatakse seda kõigis ühiskon-
nakihtides. Ja kui üldse miski, siis on just suusahüpped üksildane
spordiala. Söösta välgukiirusel trampliini äratõukepunkti ja tund-
matuse poole ... ning lennata seejärel sekundite kaupa täiesti oma-
päi – see on raju värk!

Antiikajast alates on müütilisus saatnud neid, kes küündivad kau-
gemale või kiiremini kui kõik teised. Vaevalt juhuslikult on just kiivreid
kandvaid kangelasi jagunud Soome rohkem kui küllalt. Lisaks Mattile

on meil suusahüppajad Janne Ahonen ja Toni Nieminen, vormel-1 tähed Kimi Räikkönen ja Mika Häkkinen, ralliässad Juha Kankkunen, Markku Alén, Tommi Mäkinen ja Marcus Grönholm. Paljud neist on teoks teinud „Ameerika unelma”, lennates kehvadest oludest rambivalgusse – nagu Matti ja Kimi. Seda äärmuslikkusse kaldunud paari on avalikkuses kujutatud lakekrantsidena, aga soomlastel on kalduvus oma lakekrantse armastada. Õigemini neid, kes vaprate isemõtlejatena karjatavad kusagilt kiivri sügavikest: „*Leave me alone!*”

Mäletan selgelt 1980. aastaid, kui ma kümneaastase tatikana ootasin Salpausselkä mängudel koos kümnete tuhandete pealtvaatajatega põnevusega just nimelt Matti hüpet. Minu adrenaliinitase tõusis vastavalt sellele, kuidas tema kord lähemale jõudis. Kui teadustaja kuulutas, et järgmisena hüppab Matti, tabasid mind külma värinad. Justkui olnuks me mingis templis ning oodanud, et kohe ilmub taevast midagi ebamaist. See oli eufooriline tunne.

Matti loomus oli nii võluv, et ta säilitas oma populaarsuse ka pärast suusahüppekarjääri, hüpates end pea kohe hoopis teistsuguste estraadidele, mikrofone ette. Esialgu ei uskunud kuigi paljud, et tuulepea lauljakarjäär isegi kahtteist kuud vastu peab. Aga lõpuks kestis see karjäär vahepealsetest pausidest hoolimata umbes 27 aastat, sisuliselt Matti elu lõpuni.

Matti oli omamoodi laulunähtus. Ta polnud hääle ega selle kasutuse poolest eriline virtuoos, aga koostöö kogenud muusiku Jussi Niemiga lõi toote, mille järele tekkis laialdane nõudlus. Eriti koostöö alguses oli Matti esinejana ülipopulaarne.

Varakult hakkasid teda saatma ka kõikvõimalikud skandaalid. Need olid Matti populaarsuse lahutamatu osa: millal saadeti ta Soome koondise võistlusreisilt joomise pärast minema, millal tegi kõrtsis striptiisi, millal sattus vägivallatsemise pärast vanglasse. Tema eluajal sündis palju tuliseid pealkirju, kuid väga palju juhtunust on tänaseni jäänud saladuseks.

Aga mida tahes ka aset ei leidnud, suur hulk soomlastest andestas suusahüppetähele ikka ja jälle. Meedia samuti. See lõputu andestamine oli üks Matti tragöödia olulistest põhjustest. Käesolevas

raamatus paljastame aga kurbmängu kõige peamise põhjuse. See polnud alkoholi kuritarvitamine ega tema elukombed. Need olid tagajärjed. Tragöödia tegelik põhjus peitus Matti kõrvade vahel.

Kangelasi on kogu maailmas alati kummardatud. Soomes on jumaldatud peamiselt meelelahutus-, kultuuri- ja spordikuulsusi, teinekord ka poliitikuid ja ärimehi. Staariks saamisel on aga hind, millest sageli kõva häälega ei räägita.

Tavainimesed kujutavad tihti ette, et kuulsused on purunematud, graniidist enese- ja meelekindlusega. Tegelikult on see suur eksitus, sest vaimsel tasandil pole üliinimesi olemas. Vestlesin seda raamatut kirjutades mitme psühholoogi ning teiste asjatundjatega sellest, kuidas staarid muutuvad hõlpsasti iseenda suurimateks vaenlasteks. Olgu tegemist spordisangari või rokitähega, nende vaimsed probleemid on tihtipeale suuremadki kui niinimetatud tavalistel inimestel. Kui jumaldatu saavutab au ja kuulsuse, peatub tema areng inimesena. Just nii juhtus ka Mattiga. Eneseväärikus oli esimene ohver.

See raamat on eelkõige lugu ühe kangelase valulikust minapildi ehitusprojektist. Ehedast, tavalisest Mattist, kelle kõrvale tekkis kiiresti kuulsus-Matti. Matti ja Nykänen olid kaks vastandlikku tegelaskuju, kes võitlesid keset pimedust valguse pärast. See kõik leidis aset maailmas, kus aktiivsus- ja tähelepanuhäire oli Matti jaoks samaaegselt nii õnnistus kui ka nuhtlus.

Matti meel oli kaunis. See tegi ta kuulsaks, aga sai talle hiljem ka saatuslikuks. Ta ei suutnud seljatada oma sisemisi hirme ning muid raskeid tundeid. Matti tundlikku meelelaadi käsitledes viib käesolev raamat lugeja küsimuseni, miks ta elas, nagu ta elas – ning selle elustiili tagajärgedeni, mis üllatasid suuresti teda ennastki.

Raamatu valmimise käigus sain ma näiteks aru, miks oma olemuselt äärmiselt heasüdamlik Matti kandis ühel hetkel enda kaitseks relva. Või miks ta ühel teisel eluperioodil viis oma armsamale alati hommikukohvi voodisse ning kukkus poisikeselikult vallatlema. Õppides tundma Matti hingeelu, hakkasin mõistma tema armukadeduse, äkilisuse, emotsionaalse üksinduse ning kuulsussõltuvuse

tagamaid. Enam ma ei imesta, miks Matti 1988. aasta Calgary olümpiamängude normaalmäe poomil istudes meeletult Jumalat palus. Ei imesta sellegi üle, miks Mattile ei läinud korda, et ta meelüürkide tõttu juba 1995. aastal esimest korda surmaga silmitsi seisis.

See raamat on mõeldud toeks kõigile, kellel on probleeme eneseväärikuse ja -hinnanguga. Lisaks on see omamoodi austusavaldus kõigile aktiivsuse- ja tähelepanuhäire ning joovastisõltuvuse all kannatajatele ning kõigile neile, kes pole tihanud oma deemonitest kõva häälega rääkida. Raamat on pühendatud ka erinevate probleemidega maadlevate inimeste lähedastele. Autorid austavad väga Matti lapsepõlvperere liikmeid, teisi lähedasi ning kõiki tema sõpru.

Matti haigestus joovastisõltuvusse juba 1990. aastate alguses, kuid seda ei pandud suure kella külge siis ega ka veel tükk aega hiljem. Rahvuskangelase lollusi pandi küll aeg-ajalt pahaks, kuid lõpuks tõusis ta ikkagi kõigest kõrgemale. Matti ise eitas oma haigust, mis aitas selle mahavaikimisele kaasa.

Mattist sai kõigepealt alkohoolik ning lõpuks erinevate joovastite kasutaja. Joovastid aheldasid ta pimedusse. See tõsiasi selgus avalikkusele päriselt alles 2019. aasta mais, kui ajaleht Ilta-Sanomat avaldas Matti surma põhjuse: krooniline kõhunäärme põletik ja akuutne kopsupõletik.

Soomes valitseb endiselt alkoholilembene kultuur ning alkoholismi võib pidada üheks meie rahvustõbedest. Olukorda iseloomustab hästi see, et kui Matti 1980. aastatel hüppamise kõrvalt jooma kukkus, nikerdasid sel teemal pealkirju ajakirjanikud, kes võisid lugu kirjutades vabalt ise purjus olla. Pole mingi ime, et Mattit käsitlevates kõmulugudes oli kohati märgata imetlevat tooni.

Ajakirjandus muutus – kusjuures korrast – 1990. aastate majanduskriisist tingitud meediamajade koondamislaines. Kui toimetustes võtsid kohad sisse kained ajakirjanikud, hakati ka alkoholitarbimisse hoopis teistmoodi, põlastavalt suhtuma. See puudutas ka Matti joomaseid seiklusi. Soomlased hakkasid aga oma sangarist uuel moel jõudu saama. Käibele läks fraas: „Panin puusse jah, aga Matti pani ka!”